

MAGYARÖRMÉNY TUDÁSTÁR

Jelen dokumentumot a Magyarörmény Tudástár ingyenes digitális könyvtárból töltötték le. A pontos felhasználási jogokat kérjük nézze meg a honlapon!

www.MagyarormenyTudastar.hu

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXXV. KÖTET

2023. 1. FÜZET

Tizedkerületek a középkori erdélyi egyházmegyében

*

Két meghívólevél erdélyi tartománygyűlésre (1478, 1502)

*

Torda város öngazgatási szervezete és működése a 16. század végéig

*

Marosvásárhely archontológiája (1604–1700)

*

Barcsay Sándor rejtélyes felesége –

Újabb adatok az abrudbányai Fodor család társadalmi kapcsolataihoz

*

Egyháztörténeti adatok a kolozsmonostori konvent fejedelemségkori jegyzőkönyveiből.

A jezsuiták és a kolozsmonostori egyház

*

Péchi Simon kancellár viselt dolgairól (1614–1621)

*

„Az váradiak [...] Sebesvár ellen csikorgatják fogokat”.

Sebesvár végvára az Apafi-korszak első évtizedében

*

Az örmények „labanc” püspöke.

Az erdélyi örménység és a Rákóczi szabadságharc

*

Máramaros vármegye közigazgatási elitje 1860 és 1867 között

*

Szemle

*

Egyesületi közlemények

KOLOZSVÁR, 2023

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület
bölcseztudományi és társadalomtudományi folyóirata

A folyóirat CNCS B és ERIH PLUS akkreditációs minősítésekkel rendelkezik.

Felelős szerkesztő: Varga P. Ildikó

Szerkeszti
Bogdándi Zsolt, Ilyés Szilárd Zoltán (szerkesztőségi titkár),
Tánczos Vilmos, Varga P. Ildikó, Veress Károly

A szám szerkesztője:
Bogdándi Zsolt

Szerkesztőségi tanácsadók
Barta János, Domokos Johanna, Egyed Emese, Gebei Sándor, Konrad Gündisch,
Kovács András, Kovács Magdolna, Mohay Tamás, Monok István, Nyíró Miklós,
Olay Csaba, Szakolczai Árpád

Korrektor: András Zselyke

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264–595 176
Postacím: 400750 Cluj–1. C.P. 191 România, e-mail: titkarsag@eme.ro
www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lap megjelenését támogatta:

Nemzeti
Kulturális
Alap

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Felelős kiadó: Biró Annamária

ISSN 1453 0961

Készült a gyergyószentmiklósi
F&F INTERNATIONAL Kft. nyomdában
Felelős vezető
Ambrus Enikő ügyvezető igazgató

A lapszám DOI-száma: <https://doi.org/10.36373/em-2023-1>

Nagy Kornél

Az örmények „labanc” püspöke

Az erdélyi örménység és a Rákóczi-szabadságharc

Az erdélyi örménységnek a Rákóczi-szabadságharchoz (1703–1711) fűződő viszonyáról szerény ismeretekkel rendelkezünk. Ezért rövid tanulmányunkban elsősorban a közelmúltban, a külhoni levéltárakban feltárt dokumentumok segítségével próbáljuk rekonstruálni a Rómához hű örmény püspök és ezzel együtt az örmény közösség viszontagságait az említett időszakban.

Mielőtt azonban ezt részleteznénk, fontosnak véljük röviden összefoglalni, hogy milyen állapotban volt az Oxendio Viriresco (1654–1715) püspök vezette erdélyi örmény közösség a szabadságharcot megelőzően. 1668–1672 között Moldvából és a Lengyel–Litván Unió területéről a háborúságok és pogromok elől nagyszámú keleti (apostoli) hitvallású örmény menekült Minas Alék’sanean T’oxat’ec’i¹ (1610–1686) püspök vezetésével az Erdélyi Fejedelemség területére.² A közösség 1683 körül került a katolikus missziók látókörébe.³ A lembergi örmény katolikus (unitus) érsekség és az Apostoli Szentszék együttesen kezdeményezték az egyházi egyesülést megcélzó missziót.⁴ Sőt, Róma a moldvai születésű és a lembergi Örmény Kollégiumban

Nagy Kornél (1973), PhD, történész-armenológus, tudományos főmunkatárs, ELKH BTK Történettudományi Intézet, Budapest, e-mail: nagy.kornel@abtk.hu; nkornel@yahoo.co.uk

Jelen tanulmányom témájában 2004-ben, 2006-ban, 2008-ban, 2010-ben és 2018-ban a Klebelsberg Kunó Ösztöndíj jóvoltából végeztem levéltári, illetve könyvtári kutatásokat Rómában és a Vatikánban, mely támogatást ezúton is hála-lásan köszönök. Ezen túlmenően köszönöm Bányai Rékának, Szirtes Zsófiának, Katkó Gáspárnak, Kovács Zsoltnak, Mihalik Béla Vilmosnak és nem utolsósorban Soós Istvánnak a tanulmányom írása során nyújtott önzetlen segítségüket.

¹ Az örmény neveket és fogalmakat a nemzetközileg elfogadott átírási szabályzat szerint adtuk meg, amelyet a Nemzetközi Armenisztikai Társaság (*Association Internationale des Études Arméniennes = AIEA*) határozott meg.

² APF (= Archivio storico della Sacra Congregazione per l’Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide”, Róma) SOCG (= Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali). Vol. 471. Fol. 314r.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 279v.; APF SC (= Scritture riferite nei Congressi) Fondo Armeni. Vol. 1. Fol. 525r.–526v., Fol. 602r.–610v.; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 1. Fol. 265r.–267v.; APF FV (= Fondo di Vienna). Vol. 8. Fol. 74r.–77v., Fol. 80r.–v.; AAV (= Archivio Apostolico Vaticano, Vatikánváros) ANVAR (= Archivio della Nunziatura Apostolica in Varsavia). Vol. 98. Fol. 661r.; AAV SSP (= Segreteria di Stato, Polonia). Vol. 101. Fol. 498r.–499v.; APMV (= Archivio dei Padri Mechitaristi di Venezia, Velence) MS (= Manuscripta). No. 771. Fol. 124r.–v.; BMK (= Bibliothek des Mechitaristenklosters, Bécs) MS. No. 511. Fol. 1r., Fol. 199r.; NSA (= Nunciatura stolicy Apostolskiej, Varsó) ANP (= Akty Nunciatury Polskiej w sprawie misji w Multanach i na Woloszczyźnie). Sygn. 7. Fol. 57r.–58v.; MAMAT (= Surb Mesrop Maštoc’ Anwan Matenadaran [Szent Mesrop Maštoc’-ról elnevezett Örmény Nemzeti Levéltár], Jereván) MS. No. 3519. Fol. 359v.; MAMAT MS. No. 9484. Fol. 304r.; ELTE EKK (= Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyv- és Kézirattár, Budapest) Coll. Hev (= Collectio Hevenesiana). Cod. 21. Pag. 81.

³ APF Acta SC (= Acta Sacrae Congregationis). Vol. 51. Fol. 114r., Fol. 154r.–v., Fol. 232r.–v., Fol. 255v.; APF Acta SC. Vol. 53. Fol. 248r.; APF SOCG. Vol. 491. Fol. 12r.–v., Fol. 13v.; APF Lettere SC (= Lettere e Decreti della Sacra Congregazione). Vol. 70. Fol. 41r.–v., Fol. 42r., Fol. 53r.–v., Fol. 70v.–71r.; APF Lettere SC. Vol. 71. Fol. 1v.–2r.

⁴ APF Acta SC. Vol. 52. Fol. 122r.–v., Fol. 155r.–156v.; APF Acta SC. Vol. 54. Fol. 207r.–v.; APF SOCG. Vol. 484. Fol. 286r.; APF SOCG. Vol. 492. Fol. 310v., Fol. 313r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 73. Fol. 44v.–45v., Fol. 176r.–177r.,

(*Collegium Armenum*), valamint a római Collegium Urbanumban tanult Oxendio Virzirescóban találta meg azt a személyt, aki képesnek mutatkozott az erdélyi örmények katolizálására.⁵

Az örmény misszionárius 1685-ben érkezett meg Erdélybe.⁶ Minas Alēkʻsanean Tʻoxatʻecʻi keleti rítusú (*arakʻelakan*) örmény püspök kezdetben minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy ellehetetlenítse az Apostoli Szentszék által delegált hittérítő erdélyi tevékenységét. Ugyanakkor az egyházi uniót határozottan ellenző örmény keleti püspök 1686 végén – miután sikertelenül tárgyalt Lembergben (korábban: Lwów; ma Lviv Ukrainában) Vardan Hunanean (1644–1715) örménykatolikus érsekkel a vallási egyesülésről – eltávozott az élők sorából.⁷ Ez pedig fordulópontot jelentett Oxendio Virziresco missziójában. Minas püspök halála megkönnyítette helyzetét, és hittérítői fáradozásait csakhamar siker koronázta.⁸ Ugyanis 1689-ben az erdélyi örménység világi és egyházi előjáróiból álló népes delegációja Lembergben, Vardan Hunanean örmény katolikus érsek jelenlétében, letette a katolikus hitvallást, és kimondta a teljes közösség nevében a vallási egyesülést Rómával.⁹ Oxendio Virziresco missziós erőfeszítéseit maga Róma is méltányolta: 1690-ben az erdélyi örmények apostoli vikáriusának és címzetes püspökének nevezte ki.¹⁰

Az erdélyi örmények egyházi uniójának a konszolidációja viszont nem ment könnyen, mert az egyesülést másképpen értelmezte Oxendio Virziresco püspök, és másképpen az örmény közösség. Ugyanis a főpap az örmények teljes körű latinizációját erőltette: azaz az áttért örményeknek latin nyelvű miséket kellett hallgatniuk, illetve a papoknak az óörmény (*grabar*) helyett latin nyelven kellett misézniük.¹¹ Ezzel szemben az áttért örmények az örmény unitus

Fol. 252/r.-v.; APF Lettere SC. Vol. 74. Fol. 19/r.-v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 378r.–381/v.; APF SC Fondo Moscovia, Polonia e Rutheni. Vol. 2. Fol. 195/r.-v.; APF Collegio Urbano. Vol. 1. Fol. 268r.

⁵ APF Acta SC. Vol. 55. Fol. 60/v.; APF Collegio Urbano. Vol. 2. Fol. 156/r.-v.; AGT (= Archivio Generali dei Padre Teatini, Róma) CL (= Collegio di Leopoli) Portfolio. No. 1. (Folio számozás nélkül.); ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 82.

⁶ APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 418r., Fol. 462/r.-v., Fol. 465/r.-v.

⁷ APF Acta SC. Vol. 56. Fol. 207/r.-v., Fol. 254r.–257/v.; APF SOCG. Vol. 497. Fol. 335/r.-v., Fol. 338/r.-v.; APF SOCG. Vol. 532. Fol. 456r.–457r.; APF SOCG. Vol. 537. Fol. 418/r.-v.; APF Lettere SC. Vol. 76. 90/v.–91r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 434/r.-v.+ Fol. 435/v., Fol. 498/r.-v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 374r.–375/v.; APF Collegio Urbano. Vol. 3. Fol. 472/r.-v.; AAV ANV (= Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna). Vol. 196. Fol. 219r.–220r.; MAMAT. MS. No. 9748. Fol. 60/v.–61r.

⁸ APF Acta SC. Vol. 57. Fol. 114/r.-v.; APF SOCG. Vol. 494. Fol. 370r.–371/v.; APF SOCG. Vol. 495/b. Fol. 232r.–234/v.; APF SOCG. Vol. 496. Fol. 503r.; APF Lettere SC. Vol. 74. Fol. 19/r.-v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 468r.–469/v., Fol. 488r., Fol. 490r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 13/r.-v.

⁹ APF Acta SC. Vol. 59. Fol. 165r.–169r.; APF CP (= Congregazioni Particolari). Vol. 29. Fol. 610/r.-v., Fol. 630r.–631/v., Fol. 651r.; APF SOCG. Vol. 506. Fol. 66r.; APF Lettere SC. Vol. 78. Fol. 36/v.–38r., Fol. 102/r.-v.; AAV ANVAR. Vol. 177. Fol. 129/v., Fol. 146r.; APMV MS. No. 775. Fol. 124/r.-v.; ARSI (= Archivum Romanum Societatis Iesu, Róma) Fondo Austria. Historia. Vol. 155. Fol. 81/r.-v.; ELTE EKK Coll. Hev. Cod. 15. Pag. 251.; ELTE EKK G (= Res Transylvanica, Historia). Vol. 522. Fol. 173/r.-v.; PL (= Primási Levéltár, Esztergom) AEV (= Archivum Ecclesiasticum Vetus) SPSZ (= Sub Primate Széchényi). No. 273/2.

¹⁰ A vallási egyesülést követően az erdélyi örmények felett az egyházi joghatóságot közvetlenül az Apostoli Szentszék gyakorolta. Erről lásd bővebben: APF Acta SC. Vol. 60. Fol. 14r.–19/v.; APF Acta SC. Vol. 61. Fol. 84r.–87r.; APF CP. Vol. 29. Fol. 644r.+ Fol. 646/v., Fol. 645r., Fol. 647/r.-v., Fol. 648/r.-v.; APF SOCG. Vol. 510. Fol. 95r., Fol. 96/r.-v., Fol. 97r.–98r.; APF Lettere SC. Vol. 80. Fol. 63r.–64r., Fol. 64/v.–65r., Fol. 65/r.-v., Fol. 86/v.–87/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 140/r.-v., Fol. 146/r.-v., Fol. 215/r.-v.; APF SC Fondo Moscovia, Polonia e Rutheni. Vol. 2. Fol. 386/r.-v.; ELTE EKK G. Vol. 522. Fol. 96/r.-v., Fol. 137r.–138r.

¹¹ Erről a problémáról lásd még bővebben: Kovács Bálint: Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első felében. In: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. Szerk. Öze Sándor–Kovács

rítus és az örmény nyelvhasználat mellett törtek lándzsát.¹² Ez a szembenállás mindenesetre számos konfliktust eredményezett a közösségen belül még 1691–1700 között.¹³ Ráadásul a vizsályok miatt sok erdélyi örmény a 17–18. század fordulóján visszamondta a korábban (1689-ben) kimondott egyházi uniót, és Moldvába távozott.¹⁴ Ezért Oxendio Virziresco az Apostoli Szentszék áldásával missziót kívánt oda szervezni. A moldvai missziókkal kapcsolatban már javában zajlottak egyeztetések, amikor a Rákóczi-szabadságharc kitörése meghiúsította Oxendio Virziresco püspök ebbéli szándékát.¹⁵

A szabadságharc előestéjén a püspököt egy másik konfliktus is terhelte. Tudniillik, nem haladt az 1696-ban I. Lipót császár és király (1657–1705) által az örményeknek adományozott Szamosújvár (*Hayak'alak'*) ügye.¹⁶ Az uralkodó gróf Apor István (1638–1704) erdélyi kincstartót bízta meg az iktatás végrehajtásával,¹⁷ de az erdélyi főúr szándékosan szabotálta Szamosújvár ügyét, mert szerinte az örmény püspök nem tudott elszámolni egy görögnyeszentimrei nemesi kúria és birtok megvásárlásával.¹⁸ Apor korrupcióra és pénzmosásra gyanakodott, mert Oxendio Virziresco nem sokkal korábban, nagyon rossz anyagi helyzetére

Bálint. Piliscsaba 2006. (Művelődéstörténeti műhely. Felekezet és identitás.) 54–58; Nagy Kornél: Emlékirat az erdélyi örmények egyházáról. (Az 1693. évi Fidelis relatio.) *Történelmi Szemle* 50. évf. 2008/2. 251–285; Nagy Kornél: Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius és az erdélyi örmények egyháza. *Erdélyi Múzeum* 79. évf. 2017/1. 102–117; Levente Pap: The Integration of the Armenian Immigrants in István Lakatos's Sicilia. *Acta Universitatis Sapientiae. Philologica* 10. évf. 2018/1. 105–115; Kornél Nagy: The History of Ecclesiastical Conflict within the Armenian Community of Transylvania (1697–1700). Bishop Oxendio Virziresco and the 'Elia Mendrul' Case. *Eastern Theological Review* 6. évf. 2020/2. 179–221.

¹² APF Acta SC. Vol. 62. Fol. 125r.–128v.; APF SOCG. Vol. 509. Fol. 110r.–111r.; APF Lettere SC. Vol. 81. Fol. 130v.–131r.; APF Lettere SC. Vol. 82. Fol. 100r.–v., Fol. 110r.–111r., Fol. 119r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 261r.–v., Fol. 262r.–v., Fol. 263r.–v. Fol. 265r.–v., Fol. 267r.–268v.; PL AEV SPSZ. No. 273/4., No. 274/4.1., No. 274/8.3., No. 274/8.4.

¹³ APF Acta SC. Vol. 60. Fol. 78v.–81v., Fol. 125r.–128v.; APF Acta SC. Vol. 66. Fol. 185r.–v.; APF Acta SC. Vol. 67. Fol. 303r.–v.; APF Acta SC. Vol. 68. Fol. 62v.–67v., Fol. 108r.–v.; APF Acta SC. Vol. 69. Fol. 107r.–116v., Fol. 396r.–397v.; APF SOCG. Vol. 532. Fol. 444r.–v., Fol. 445r.–448r.; APF SOCG. Vol. 533. Fol. 483r.–v., Fol. 484r.; APF SOCG. Vol. 534. Fol. 426r.–v.+ Fol. 427v.; AAV ANV. Vol. 31. Fol. 103r., Fol. 106r.

¹⁴ APF Acta SC. Vol. 70. Fol. 103r.–105v., Fol. 166r.–v., Fol. 341r.–346v.; APF SOCG. Vol. 535. Fol. 346r.–v., Fol. 347r.–v.+ Fol. 360v., Fol. 352r.–v.; APF SOCG. Vol. 536. Fol. 318r.–319v.; APF SOCG. Vol. 537. Fol. 416r.–417r., Fol. 418r., Fol. 419r.–v.; ELTE EKK Coll. Hev. Cod. 29. Pag. 346.

¹⁵ APF Acta SC. Vol. 71. Fol. 177r.–179v.; APF Acta SC. Vol. 72. Fol. 237r.–240v.; APF Acta SC. Vol. 73. Fol. 41r.–v.; APF SOCG. Vol. 539. Fol. 178r.–179v., Fol. 180r., Fol. 181r., Fol. 182r.–183v.; APF SOCG. Vol. 545. Fol. 244r.–245v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 615r., Fol. 670r.–v., Fol. 708r.–v., Fol. 709r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. Fol. 35r.–v.; APF Collegio Urbano. Vol. 3. Fol. 156r.–v., Fol. 170r., Fol. 172r.–v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 203r.–204v., Fol. 235r., Fol. 236r., Fol. 242r.–v., Fol. 248r.–249v., Fol. 257r.; Oxendio Virziresco püspök 1692 decemberében már tett egy kőszá kísérletet a moldvai misszióra, azonban az Apostoli Szentszék határozott kérésére hamarosan visszatérni kényszerült Erdélybe, mert nem kapta meg Rómától erre az engedélyt és felhatalmazást. Erről lásd még: APF Acta SC. Vol. 63. Fol. 68r.–70v.; APF SOCG. Vol. 514. Fol. 495r.–496v., Fol. 497r.–v., Fol. 498r.–v., Fol. 499r.–v., Fol. 500r.–v., Fol. 501r.–v., Fol. 502r.; APF Lettere SC. Vol. 82. Fol. 147r.–v.

¹⁶ APF Acta SC. Vol. 63. Fol. 79r.–v.; APF SOCG. Vol. 520. Fol. 286r.–287r.; APF SOCG. Vol. 524. Fol. 363r.–v., Fol. 364r.–v., Fol. 366r.; APF SOCG. Vol. 526. Fol. 83r.–86v., Fol. 111r.–112v.; APF Lettere SC. Vol. 85. Fol. 81r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 368r.–Fol. 369v., Fol. 406r.–v., Fol. 407r.–v.+ Fol. 410v., Fol. 408r.–409v., Fol. 411r.–v., Fol. 434r.–v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 151r.

¹⁷ APF Acta SC. Vol. 66. Fol. 191r.–v.; APF SOCG. Vol. 525. Fol. 83r.–86v., Fol. 111r.–v., Fol. 112r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 522r.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 152r.

¹⁸ APF Acta SC. Vol. 66. Fol. 201v.–202r.; APF SOCG. Vol. 532. Fol. 449r., Fol. 459r.–v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 177r.+ Fol. 180v.; ELTE EKK G. Vol. 522. Fol. 178r.–v.

hivatkozva, pénzügyi segélyért több alkalommal is kilincselte nála.¹⁹ Ezt a vádat viszont a püspök tagadta. A kettejük viszonya annyira feszült lett, hogy Apor teljesen leállította Szamosújvár adományozásának az ügyét.²⁰

Mindezekon túl az erdélyi katolicizmus szempontjából a 18. század elején Oxendio Virziresco püspök szerepe jelentős mértékben felértékelődött, és személye gyakorlatilag megkerülhetetlené vált. Tudniillik Illyés András (1639–1712), Erdély 1696-ban kinevezett és felszentelt római katolikus püspöke az akkori vallási viszonyok miatt nem tudta tartósan megvetni a lábát saját egyházmegyéje területén.²¹ Ezért Illyés püspök és gróf Kollonich Lipót (1631–1707) esztergomi érsek bíboros az Apostoli Szentszékkal egyeztetve arra kérte fel az örmény püspököt, hogy az ő kényszerű távollétében az erdélyi latin szertartású katolikusokkal is foglalkozzon. Más szóval abban az időszakban maga Oxendio Virziresco volt a legmagasabb rangú katolikus egyházi személy Erdély területén. Ezt jelzi többek között az is, hogy az örmény püspök ez idő tájt rendszeresen egyházlátogatásokat végzett, továbbá katolikus papokat és templomokat szentelt fel.²²

¹⁹ APF Acta SC. Vol. 66. Fol. 201r.–202v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 185r.–v.; ÖSTA (= Österreichisches Staatsarchiv, Bécs) AVFHA (= Allgemeines Verwaltungsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv) FAH (= Familienarchiv Harrach). Kt. Fol. 344r.–345v.

²⁰ APF SOCG. Vol. 532. Fol. 442r.–443r.; APF Lettere SC. Vol. 85. Fol. 27v.–28v.; MNL OL (=Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.). F 46 (= Gubernium Transylvanicum Levéltára, Ügyiratok). 1698. No. 238.

²¹ Illyés András püspökről lásd még bővebben: APF Acta SC. Vol. 66. Fol. 55r.–v.; APF Acta SC. Vol. 74. Fol. 296r.–v.; APF SOCG. Vol. 526. Fol. 275r.–v.; APF SOCG. Vol. 535. Fol. 1r.–3v.; APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 3. Fol. 46r.–52v., Fol. 110r.; ARSI Fondo Austria. Historia. Vol. 149. Fol. 76r.; ARSI Fondo Austria. Historia. Vol. 155. Fol. 75r.–v.; GYFL (= Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár, Gyulafehérvár – Alba Iulia) I.1a (= Püspöki iratok, 1222–1778; Iktatókönyv). 1697. No. 1. Pag. 7.; GYFL I/4 (= Canonica Visitaciones). Vol. 3. Fol. 247r., Fol. 248v.; MNL-OL A 57 (= Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri Regii – Királyi Könyvek). Vol. 24. No. 20. Pag. 25.; PL AEV ARER (= Acta Religionario-Ecclesiastica Religionaria). No. 1840/1–2.; PL AEV SPK (= Sub Primate Kollonich). No. 339/1–10., No. 340/1–4.; Vanyó Tihámér Aladár: *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről (1600–1850)*. Pannonhalma 1933. (Olaszországi Magyar Oklevéltár 2.) 92–93; Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*. S.a.r. Fazekas István. Bp.–Róma 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae. Vol. 2.) 270–272 (a továbbiakban Galla: *Ferences misszionáriusok*); Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon. a 16–17. században*. Bp. 2009. (TDI Könyvek, 8.) 226–228; Galla Ferenc: *Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások Erdély, a Magyar Királyság és Hódoltság területére (1550–1711)*. S. a. r. Tusor Péter–Tóth Krisztina. Bp.–Róma 2010. (Collectanea Vaticana Hungariae; Classis II. Tom. 3.) 152; Mihalik Béla Vilmos: *A Szentszék és a katolikus restauráció ügye. Illyés András püspök kinevezése (1696)*. In: *Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában*. Szerk. Diósi Dávid–Marton József. Bp.–Kvár 2018. 283–304; Mihalik Béla Vilmos: *Az erdélyi katolikus újjászerveződés ügye az 1690-es évek elején*. In: *Reformer vagy lázadó? Bethlen Miklós és kora*. Szerk. Horn Ildikó–Laczházi Gyula. Bp. 2020. 123–135; Mihalik Béla Vilmos: *A Szentszék magyarországi egyházpolitikája a 17. század végén. Történelmi Szemle 63. évf. 2021/4. 658–664.*

²² APF Acta SC. Vol. 70. Fol. 175v., Fol. 267r.–269v.; APF Acta SC. Vol. 72. Fol. 17r.–v., Fol. 175r.–v.; APF SOCG. Vol. 536. Fol. 270r.–271v.; APF SOCG. Vol. 537. Fol. 225r.–226r.+ Fol. 228v.; ELTE EKK Coll. Hev. Cod. 24. Pag. 219.; ELTE EKK Coll. Pray (= Collectio Prayana). Cod. 20. Pag. 283–285.; ugyancsak a Rákóczi-szabadságharc előestéjén zajlott le Gyulafehérváron az erdélyi románok egyházi uniója (1697–1701). Ez a vallási egyesülés azonban nem érintette a teljes erdélyi romániséget, és számos pap csakhamar szembekezdett a katolicizmussal. A román unitus egyház akkori vezetőjének, Anghel Atanáz (megh. 1713) püspöknek nem volt nagy tekintélye a románok és a katolikus egyház képviselőinek a körében. A katolikus körök pedig végig gyanakvással tekintették a tevékenységét, és gyakran illették őt azzal a váddal, hogy csak látszólag tért át Róma hitére. Erről lásd még bővebben: APF Acta SC. Vol. 71. Fol. 153r.–v., Fol. 254r.–v.; APF CP. Vol. 100. 86r.–88v.; APF SOCG. Vol. 539. Fol. 79r.–87v.; APF SOCG. Vol. 540. Fol. 44r.–49v.; ARSI Fondo Austria. Historia. Vol. 157. Fol. 27r.–v.; PL AEV SPK. No. 314., No. 338/1–10.; ELTE EKK Coll. Hev. Cod. 24. Pag. 233–241.; Szirtes Zsófia: *A románok vallási uniója Rabutin főparancsnok szemével: Nagyszegi, Sztójka és a protestáns elit 1701-ben*. In: *Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában*. Szerk. Diósi

A szabadságharc eseményei az erdélyi örményeket és püspöküket is igen érzékenyen érintették. Sőt, maga Oxendio Virziresco mint Róma és a bécsi udvar rendíthetetlen híve bizalmas embereivel együtt a kurucok elől Nagyszebenbe menekült.²³ Nem sokkal később gróf Jean Rabutin de Bussy (1642–1717), francia származású császári generális a lázadó háromszéki székelyek lecsitítására küldte az örmény püspököt gróf Mikes Mihály (1667–1721) guberniumi tanácsossal együtt.²⁴ Cserei Mihály (1667–1756) történetíró munkája szerint Mikest és Oxendio Virzirescót mint „labanc” püspököt 1704 tavaszán Szászhermányánál a kurucok fogságba vetették. Mikes csakhamar Rákóczi pártjára állt. A püspök azonban erre nem volt hajlandó, és továbbra is a bécsi udvar rendíthetetlen híve maradt.²⁵

Oxendio Virziresco elfogatását követően az erdélyi örmény közösség gyakorlatilag vezető nélkül maradt. A szabadságharc katonai műveletei ugyanakkor az örményeket sem kímélték.²⁶ Példának okáért 1704–1707 között az akkori legnagyobb erdélyi örmény kolóniát, Ebesfalvát (a mai Erzsébetvárost) hol Rabutin katonasága, hol pedig a kurucok prédálták. A kurucok az örményeket császárpártiságuk, míg a labancok állítólagos keleti eretnokségük és ugyancsak állítólagos kuruc szimpátiájuk miatt üldözték. Tudjuk azt is, hogy Rabutin generális katonái fel is gyújtották a települést. Hasonló adatok maradtak fenn a batosi, a besztercei, a görgényszentimrei, a gyergyói és csiki örmény közösségekről is.²⁷

A veszteségek és károk elől az örmények közül sokan Moldvába menekültek, ahol már a 14. század óta igen erős és nagyszámú örmény közösség létezett.²⁸ Ugyanebben a zűrzavaros időszakban az örmény apostoli egyház képviselői azzal a nem titkolt szándékkal jöttek Moldván keresztül Erdélybe, hogy a korábban katolizált örményeket visszatérítsék keleti keresztény hitükre. Továbbá ezek az örmény papok arra is ösztönözték őket, hogy hagyják el végleg Erdély területét, és települjenek vissza Moldvába. A jereváni Nemzeti Levéltárban (a Matenadaranban) néhány

Dávid–Marton József. Bp.–Kvár 2018. 343–381; Tóth Ferenc: A második mohácsi csata mítosza és valósága II. Adalékok az 1687-es csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához. In: *Több mint egy csata: Mohács. 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Szerk. Fodor Pál–Varga Szabolcs. Bp. 2019. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet.) 445–462; Zsófia Szirtes: Kircheunion und Übergang im neu eroberten Siebenbürgen. Der Prozess von Gabriel Nagyszegi und János Sárosi. In: *Neuaufbau im Donauraum nach der Türkenzeit. Tagungsband der internationalen Konferenz anlässlich der 300-jährigen Jubiläums des Friedens von Passarowitz*. Hrsg. von András Oross. Wien 2021. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, Bd. 19.) 273–291.

²³ APF Lettere SC. Vol. 96. Fol. 29r.–v.

²⁴ APF SOCG. Vol. 577. Fol. 71r.+ Fol. 74/v.

²⁵ Minas Bžškeanc': *Čanap' arhordu' iwn i Lehastan* [Lengyelországi utazás]. Venetik 1830. 128; Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum Transsilvaniae a primordiis usque nostram memoriam e fontibus authenticis et documentis antea ineditis elaborata*. Viennae 1859. 18–19; Bárány Lukács: Verzirescul Auxendius II. *Arménia* 4. évf. 1888/4. 105; Cserei Mihály: *Erdély históriája (1661–1711)*. S. a. r. Bánkúti Imre. Bp. 1983. (Bibliotheca Historica.) 339, 496, 562. (a továbbiakban Cserei: *Erdély históriája*)

²⁶ APF SOCG. Vol. 555. Fol. 497r.+ Fol. 499/v.; APF SOCG. Vol. 556. Fol. 174r.–v.; APF SOCG. Vol. 562. Fol. 607r.+ Fol. 610/v.+ Fol. 611/v.

²⁷ APF SOCG. Vol. 558. Fol. 21r.–22/v.; MNL-OL E 156 (= Magyar Kamarai Archivum). UC (= Urbaria et Conscriptiones). Regestrata. No. 165: 4.; ELTE EKK Coll. Hev. Cod. 8. Pag. 61.; Rabutin generális pusztításairól és a Rákóczi-szabadságharc erdélyi vonatkozásairól lásd még bővebben: R. Várkonyi Ágnes: A Rákóczi szabadságharc kibontakozása Erdélyben. *Századok* 88. évf. 1955/1. 15–73; Cserei: *Erdély históriája* 334–335, 342–353, 376, 432; Mezey Barna: II. Rákóczi Ferenc erdélyi országgyűlései. In: *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére*. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2005. (Jogtörténeti értekezések 31.) 71–88; Szirtes Zsófia: *Az erdélyi szászország érdekvérvényesítése az átmeneti korszakban (1690–1711)*. Doktori (PhD)-értekezés. PPKE BTK. Piliscsaba 2015. 46–61.

²⁸ MAMAT MS. No. 9509. Fol. 328r.–329/v.; MAMAT MS. No. 9510. Fol. 100/v.–101r.

olyan, a 18. század elejére datált, korabeli örmény nyelven írott kézirat maradt fenn a moldvai örményekkel kapcsolatban, amely arról informál bennünket, hogy a helyi közösség lélekszáma az Erdélyből kivándoroltak vagy menekültek miatt megnövekedett. Közülük sokan még „*akkor is a frankföldiek (sic! nyugati latin rítusú keresztények) romlott és eretnek hitét, illetve hitvallását vallották, ám mindegyikük visszatért az örmény ősatyák keresztény hitére*”.²⁹ Mindenesetre tény, hogy az erdélyi örménység lélekszáma a szabadságharc ideje alatt jelentősen lecsökkent.³⁰

Ami Oxendio Virziresco püspököt illeti, ő közel három esztendőn át raboskodott Munkács várában.³¹ Későbbiekben az Apostoli Szentszékeknek írt jelentéseiben leírta, hogy kényszerű munkácsi tartózkodása során több alkalommal is találkozott személyesen II. Rákóczi Ferencel (1676–1735) és Telekessy István (1633–1715) egri püspökkel, akik arról győzködték őt, hogy, mint a legmagasabb rangú erdélyi katolikus főpap, álljon a szabadságharc pártjára.³² A püspök az összes találkozó, illetve egyeztetés során határozott nemet mondott. A legfőbb érve az volt, hogy nem áll egy olyan ügy mellé, amely a katolikusok ellenében nyíltan a protestáns eretnokséget támogatta. S főképpen azért nem, mert ezt – elmondása szerint – egy katolikus vallású főpap, illetve egy rebellis főúr vitte véghez.³³

Végül a hajthatatlan örmény püspököt az 1707. év elején teljes vagyontól megfosztva engedték ki a fogságából. Szabadulásakor azt a feltételt szabták, hogy végleg el kell hagynia a kurucok ellenőrzése alatt álló területeket, így Erdélyt is.³⁴ Ezt követően a püspök Varsóba, az apostoli nunciatúrára távozott, ahol részletesen beszámolt Giulio Piazza (1663–1726) nunciusnak, Názáret címzetes érsekének a személyét ért megpróbáltatásokról.³⁵ Raboskodásának az okát elsősorban azzal indokolta, hogy nem volt hajlandó hűséget fogadni a magyarok „rebellis” vezetőjének. A Varsóból Rómába küldött jelentéseiben újfent nyomatékosította, hogy a lázadó II. Rákóczi Ferenc katolikus hite ellenére az Apostoli Szentszék esküdt ellensége.³⁶ A püspök szerint a fejedelem parancsára a kurucok erőszakos módon ezer és ezer templomot foglaltak le az „eretnek” protestánsok számára. A jezsuiták, a ferencesek, valamint a domonkosok és a pálosok pedig állandó testi-lelki zaklatásnak voltak kitéve.³⁷ Sőt, a saját szemével is meggyőződött erről: amikor szabadulása után nem sokkal Kassán erőszakkal koboztak el egy, korábban a katolikusok használatában, illetve tulajdonában álló templomot Rákóczi hívei, és adták oda a reformátusoknak. Oxendio Virziresco szerint, az, amit a rebellis kurucok és az álnok Rákóczi a katolikusok hittel, Magyarországgal, valamint Erdéllyel műveltek, az nem volt más, mint istenkáromlás.³⁸

²⁹ „*Ayn žamanakawn dawanin zhawats ew zdawanut' iwns zgëšs ew zpilcs alandoc' n Frëngistaneayc' n, isk amenökö' veradarjan i veray hawatoy K' ristoneayc' naxaharc' n Hayoc' n.*” Erről lásd: MAMAT MS. No. 1512. Fol. 557r.–560v.; MAMAT MS. No. 3912. Fol. 344r.; MAMAT MS. No. 9748. Fol. 2r.; MAMAT MS. No. 9800. (Folio számozás nélkül.); ELTE EKK CK (= Collectio Kaprinayana). A (= Első Sorozat). Cod. 11. Pag. 112.

³⁰ APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. Fol. 550r.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 267r.

³¹ APF SOCG. Vol. 572. Fol. 281v.

³² APF SOCG. Vol. 558. Fol. 20r.–v.; MNL-OL G 16 (= II. Rákóczi Ferenc Fejedeleme Levéltára). I. 2. d. No. 520.; MNL-OL G 19 (= Fejedelmi Kancellária Levéltára). II. 2. e/A.

³³ APF Acta SC. Vol. 77. Fol. 67r.–v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 278r.–281v.

³⁴ APF Acta SC. Vol. 77. Fol. 86v.–87r.; APF Acta SC. Vol. 80. Fol. 263r.–267v.; APF Lettere SC. Vol. 96. Fol. 29r.–v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 289r.–v.+ Fol. 292r.

³⁵ APF Lettere SC. Vol. 96. Fol. 26r.

³⁶ APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. Fol. 101r., Fol. 290r.–v.

³⁷ APF Lettere SC. Vol. 96. Fol. 75r.–76v.

³⁸ APF SOCG. Vol. 559. Fol. 570r., Fol. 571r.–v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 287r.–288v.; APF Lettere SC. Vol. 98. Fol. 71r.–v.

A püspökhöz eljutottak az örmény közösséget ért károkról szóló hírek is. Természetesen nem örült annak, hogy az örmények közül sokan elhagyták Erdély területét, és katolikus hitüket megtagadva visszatelepültek Moldvába.³⁹ Az örmények Erdélyben maradt része pedig teljesen szétszórva élt, és féltő volt, hogy idővel ők is elhagyják katolikus hitüket, amiért ő korábban nagyon sokat fáradozott. Így rövid varsói tartózkodását követően Oxendio Virziresco Bécsbe távozott, ahol találkozott Marco Antonio Santini⁴⁰ internunciussal, akinek ugyancsak beszámolt az őt ért atrocitásokról. Az Apostoli Szentszék Santini internuncius közbenjárására azzal kárpótolta őt, hogy kiutalta neki az elmúlt öt év elmaradt járandóságát.⁴¹

Az Apostoli Szentszék missziós szerve, a Hitterjesztés Szent Kongregációja⁴² (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) Oxendio Virziresco beszámolójának ismeretében az 1707. március 14-i általános ülésén jóváhagyta, hogy a püspök az események lecsillapodását követően visszatérhessen akár Erdély, akár Moldva területére.⁴³ Ennek következtében Oxendio Virziresco csakhamar ajánló- és menlevelet kért az Apostoli Szentszéktől, I. József császártól és királytól (1705–1711), valamint III. Mihály (1703–1705, 1707–1709) (*Mihai Racoviță*) moldvai vajdától, hogy folytathassa egyházi tevékenységét Erdélyben és Moldvában. Ez utóbbi helyen nyilvánvalóan missziót akart folytatni az ottani örmények katolizálása és egyházi egyesülése céljából. A Propaganda Fide 1707. május 23-án elfogadta a püspök azon kérését is, hogy ajánlólevelet kapjon erdélyi missziójára. Am a korábbi ülés határozatától eltérően, a Moldvára vonatkozó kérését a korábbi szentszéki missziós kudarcokra hivatkozva elutasították.⁴⁴

Tudniillik, a Propaganda Fide 1705-ben már delegált egy, Rómában kinevezett és felszentelt Yakob nevű örmény püspököt, aki éppen akkor Iași-ban tartózkodott a minorita ferenceseknél. Feladata egyértelmű volt: vallási unióra bírni a moldvai keleti hitű örménységet. A szentszéki missziós szerv pedig ezért nem akarta, hogy Oxendio Virzirescót küldjék oda. Attól tartottak ugyanis, hogy emiatt feszültségek alakulhatnak ki a két püspök között.⁴⁵ Ezt azonban Oxendio Virziresco nem vette figyelembe. 1707 nyarán mégis elindult Moldvába, de nem sokkal megérkezése után olyan nagy gyűlölet fogadta őt az örmény közösség részéről, hogy inkább a gyors távozás mellett döntött, és ismételten Bécsbe tért vissza.⁴⁶ Egy évvel később, 1708-ban Oxendio Virziresco Bécsből újból Erdélybe érkezett, azonban ott meg kellett tapasztalnia, hogy mennyire

³⁹ APF Acta SC. Vol. 77. Fol. 145r.–146r.; APF SOCG. Vol. 559. Fol. 574/r.–v., Fol. 575/r.–v.

⁴⁰ Marco-Antonio Santini 1705–1706 között Giovanni Antonio Davia (1660–1740) bécsi (korábban varsói) apostoli nuncius auditora (*uditore*), 1706–1709 között Giulio Piazza kinevezéséig (1709) pedig bécsi apostoli internuncius volt. Róla lásd még: Michael F. Feldkamp: Eine Verwaltungsreform an der Nuntiatuur in Wien Ende des 17. Jahrhunderts. *Quellen und Forschungen in italienischen Archiven und Bibliotheken* 71. évf. 1991. 505–506; Donato Squicciarini: *Nunzi Apostolici a Vienna*. Città del Vaticano 1998. 155.

⁴¹ Oxendio Virzirescónak a püspöki kinevezésekor évi 100 római scudo fizetséget állapított meg az Apostoli Szentszék, amelyet általában nagy késésekkel kapott meg. Erről lásd: APF CP. Vol. 29. Fol. 617/v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 278r.; APF SC Fondo Armeni Vol. 5. Fol. 256/r.–v.

⁴² A továbbiakban a missziós szerve a Propaganda Fide megnevezést használjuk.

⁴³ APF Acta SC. Vol. 77. Fol. 279r.–280/v.; APF SOCG. Vol. 558. Fol. 21r.–22/v., Fol. 23/r.–v.

⁴⁴ Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi limitrofi. Parte terza (1686–1954)*. Roma 1988. (*Studia Ecclesiastica*, 17.; *Historia*, 10.) 102–103.

⁴⁵ Yakob örmény katolikus (unitus) püspök moldvai missziós kísérletéről a Giulio Piazza helyére lépő Niccolò Spínola (1659–1735) varsói apostoli nuncius, Théba címzetes érseke számolt be a Propaganda Fidének. Erről lásd még: APF SOCG. Vol. 564. Fol. 489/r.–v.

⁴⁶ APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. Fol. 288r.

szétzilálódott korábbi nyája a szabadságharc következtében. A püspök olyannyira elkeseredett a látottak miatt, hogy gyorsan vissza is tért Bécsbe.⁴⁷

Mindeközben az Apostoli Szentszék újfent változtatott a Oxendio Virziresco moldvai missziójával kapcsolatban (korábban) kialakított negatív álláspontján. A Propaganda Fide 1708. november 26-i ülése arról határozott, hogy Oxendio Virziresco vezetésével Erdélyben és Moldvában gyakorlatilag újra kell kezdeni az egész missziót az örmények körében.⁴⁸ Marco-Antonio Santini bécsi internuncius azonban arról értesítette az Apostoli Szentszékét, hogy már 1708 szeptemberében Oxendio Virziresco – nem várva meg a Propaganda Fide döntését – mindenféle felhatalmazás és engedély nélkül ismét Moldvába indult misszióra.⁴⁹

A püspök soron következő moldvai missziós kísérlete már a legelején zátonyra futott, és kis híján az életébe is került, mert a moldvai örmények Suceavában alaposan helyben hagyták.⁵⁰ Ezt követően még 1708 végén Erdélybe távozott, és felgyógyulása után hozzálátott a szabadságharc miatt szétzilálódott és megtépázott erdélyi örmény katolikus (unitus) egyház újjászervezéséhez.⁵¹ Ráadásul akkor más, fontos egyházkormányzati feladattal is megbízták. Ugyanis nem sokkal korábban, az 1707. esztendőben eltávozott az élők sorából Szbellébi Bertalan (1631–1707), Erdély katolikus püspöki vikáriusa.⁵² Ezért még ugyanabban az esztendőben Illyés András erdélyi püspök és Keresztély Ágost (*Christian August von Sachsen-Zeit*) (1666–1725) bíboros, esztergomi érsek arra kérte fel az örmény főpapot, hogy az új püspöki vikárius kinevezéséig Oxendio Virziresco az örményeken kívül átmeneti jelleggel vigye az erdélyi latin szertartású katolikusok ügyét is.⁵³

⁴⁷ APF SOCG. Vol. 558. Fol. 24/r.–v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 279/v.–280r.+ Fol. 281/v.

⁴⁸ APF Acta SC. Vol. 78. Fol. 660r.–661/v.

⁴⁹ APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. Fol. 290r.

⁵⁰ APF Lettere SC. Vol. 98. Fol. 71/r.–v.

⁵¹ APF Acta SC. Vol. 83. Fol. 7r.–8/v.

⁵² APF SOCG. Vol. 572. Fol. 278/v.–279r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. Fol. 703/r.–v.; GYFL I.1a. 1707. No. 2. Pag. 12.

⁵³ Szbellébi Bertalan 1678–1707 között volt Erdély püspöki vikáriusa. Utódja 1709-ben Antalfy János (1644–1728), Csík-, Gyergyó- és Kászonszék főesperese, későbbi erdélyi püspök (1724–1728) lett. 1683-ban Szbellébit kis híján Erdély választott katolikus püspökének nevezték ki, azonban az Apostoli Szentszékől nem kapta meg az ehhez szükséges felhatalmazásokat. Erről lásd még: APF SOCG. Vol. 484. Fol. 24/r.–v.; APF SOCG. Vol. 492. Fol. 211r., Fol. 214/r.–v., Fol. 215r., Fol. 216r., Fol. 217/v.; APF SOCG. Vol. 493. Fol. 150r.–151/v.; APF SOCG. Vol. 573. Fol. 93/r.–v., Fol. 94/r.–v.; APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 2. Fol. 186r.–187/v.; GYFL I.1a. 1709. No. 2. Pag. 13.; MNL-OL A 57. Vol. 36. No. 76. Pag. 229–230.; ELTE EKK. Cod. 8. Pag. 57., Pag. 61.; Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténeti adatok I.* Kvár 1860. 365–366; Galla: *Ferences misszionáriusok* 259–264; Kovács Zsolt: „Beata Virgo Deésiensis.” A kegyképek kultuszának emlékei a dési ferences templomban. In: *Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában.* Szerk. Egyed Emese–Pakó László–Weisz Attila. EME, Kvár 2013. 413–414.; a Rákóczi-szabadságharcot, illetve Illyés András halálát (1712) követően Oxendio Virziresco ügyvivő jelleggel 1712–1713 között az erdélyi katolikus püspökséget is vezette. Ennek következtében az örmény katolikus püspök latin szertartású plébániákat, jezsuita rendházakat és ferences kolostorokat (mint pl. a mikházi obszerváns ferences kolostort vagy a brassói, a kolozsvári és a nagyszombati jezsuita rendházakat) vizitálta, és templomokat, illetve papokat szentelt fel Erdélyben. Erről lásd még bővebben: APF Acta SC. Vol. 81. Fol. 473/v.–475r.; APF Acta SC. Vol. 82. Fol. 144r., Fol. 550r.–551r.; APF Acta SC. Vol. 83. Fol. 7r.–8/v.; APF Acta SC. Vol. 84. Fol. 334r.–335/v.; APF Acta SC. Vol. 152. Fol. 368r.; APF SOCG. Vol. 580. Fol. 559r.; APF SOCG. Vol. 584. Fol. 132/r.–v.+ Fol. 133/v.; APF SOCG. Vol. 591. Fol. 122r.; APF SOCG. Vol. 861. Fol. 81/v., Fol. 92r.; APF Lettere SC. Vol. 101. Fol. 36r.–37/v.; APF Lettere SC. Vol. 240. Fol. 733r.–734r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 20. Fol. 409/v.–410r.; CSFKK (= Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó) MGY (= Mikházi Gyűjtemény). *Historia domus seu Convento Mikhaziensis Provincia Transilvanica Regis Stephani Inchoata Anno 1775–1877.* No. 846. Pag. 15.; PL AEV SPKER (= Sub Primate Keresztély). No. 477.;

A püspök 1708–1709 közötti tevékenységéről 1710-ben részletes jelentéseket küldött Rómába. Ezekben beszámolt arról, hogy az Erdélyben maradt néhány ezres örménység egytől egyik megmaradt Róma hitén, de lelkiileg az események nagymértékben megviselték őket. Beismerte, hogy ebben a szabadságharc mellett őt is súlyos felelősség terheli. Tudniillik, rossz egyházi politikájával, illetve a latin rítus felesleges erőltetésével majdnem tönkretette többéves missziós munkáját, és természetesen az 1689-ben megkötött egyházi uniót is.⁵⁴ Ezért döntött úgy, hogy a latin helyett az örmény katolikus rítust és az óörmény nyelvű misézést részesíti előnyben. Sőt, a lembergi örmény katolikus szemináriumból, az 1664-ben az Apostoli Szentszék által életre hívott Örmény Kollégiumból végzős növendékeket kért egyházi szolgálatra.⁵⁵ Ezen túlmenően több erdélyi ifjút Lembergbe küldött teológiai tanulmányokra, hogy ezáltal biztosítsa Erdélyben az örmény katolikus klérus utánpótlását.⁵⁶ A püspök ugyanis rájött arra, hogy a korábnál csekélyebb lélekszámú erdélyi örmény közösség csak úgy tartható meg Róma hitén, hogy ha engedélyezi számukra az örmény katolikus hit szabad gyakorlását. Más szóval, Oxendio Virziresco radikálisan változtatott korábbi szélsőséges latinista álláspontján.⁵⁷

A püspök jelentéséből az is kiderült, hogy nagy kudarcként élte meg, hogy a moldvai örményeket – mindamelllett, hogy ő maga is moldvai születésű örmény volt – nem tudta megnyerni az egyházi uniónak, és ebben az ő meggondolatlansága is komoly szerepet játszott. Ugyanis mindvégig rosszul mérte fel a moldvai örmények egyházi és konfesszionális helyzetét. Ebben az időszakban az ottani örmény közösség élén, Suceava városában, Anat’olios Rusot Seč’ovc’i⁵⁸ (1631–1715) személyében egy nagy tekintélyű és műveltségű örmény (keleti) apostoli rítusú püspök állt, aki egységes és erős örmény közösséget tudhatott maga mögött.⁵⁹ Ők viszont minden Róma felől érkező missziós kezdeményezést rögtön és sikeresen megakadályoztak, és a köreikben megjelenő, „nyugati frank eretnek tanokat hirdető” papokat a moldvai vajda segítségével elűldözték, és kitiltották az ország területéről. Ezért az örmény unitus püspök végleg letett a moldvai örmények közé szervezendő misszióról.⁶⁰

Nagy Kornél: Oxendio Virziresco erdélyi örmény unitus püspök kései tevékenysége (1700–1715). *Gesta* 8. évf. 2009. 27–41; Nagy Kornél: Világosító Szent Gergely kultusza Erdélyben a 17–18. században: elutasítás és elfogadás. In: *Interkonfesszionalitás és irodalom a kora újkorban*. Szerk. Moré Tünde–Tasi Réka. Bp. 2020. (Reciti konferenciakötet 8.) 189–199; *A mikházi és a szárhegyi ferences kolostorok régi könyvei. Katalógus*. Összeáll. Bánya Réka. Marosvásárhely 2022. (A Kárpát-medence Magyar Könyvtárainak Régi Könyvei 14.) XXXII.

⁵⁴ APF Acta SC. Vol. 78. Fol. 660r.–661v.; APF SOCG. Vol. 570. Fol. 118r.–v., Fol. 119r.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 283r.–285v.; APF SOCG. Vol. 573. Fol. 93r.–v.+ Fol. 94v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 264r., Fol. 265r.–268v.

⁵⁵ APF SOCG. Vol. 580. Fol. 559r.; AGT CL. Portfolio No. 2. (Folio számozás nélkül.)

⁵⁶ APF SOCG. Vol. 591. Fol. 122r., Fol. 123r.–124r.

⁵⁷ APF SC Fondo Armeni. Vol. 6. Fol. 206r.–207v.

⁵⁸ Anat’olios püspök 1686 óta kormányozta a moldvai örményeket. Személyéről lásd még: APF SC Fondo Moldavia. Vol. 2. Fol. 345r.–346r.; MAMAT MS. No. 9800. (Folio számozás nélkül.); *Kamenic’: Taregirk’ Hayoc’ Lehastani ew Rumeniyoj* [A kamenieci krónika: A lengyelországi és a romániai örmények évkönyvei]. Ašx. Lewond Ališan OMech. Venetik 1896. 8. 127. 197; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*. Bp. 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 90–91; A fent említésre került Yakob örmény katolikus püspök 1708-tól kezdve szinte nyomtalanul eltűnik a forrásokból. Vélhetően az apostoli (keleti) hitű örmények ellenállása miatt ő is elhagyta Moldvát. APF Lettere SC. Vol. 97. Fol. 297r.–v.; *Acta Nuntiaturae Polonae. Tomus XLIII. Nicolaus Spinola (1707–1712)*. Vol. 2. (12 VII 1708 – 31 XII 1708). Ed. Jan Kopiec. Cracoviae 2007. 213–214, 307.

⁵⁹ APF Acta SC. Vol. 80. Fol. 361r.–v.; BMK MS. No. 331. Fol. 3r., Fol. 78v.; MAMAT MS. No. 9800. (Folio számozás nélkül.)

⁶⁰ APF SOCG. Vol. 572. Fol. 282r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 97. Fol. 277r.–278v.

Összefoglalva, Oxendio Virziresco püspök és a Róma hitét valló erdélyi örménység történeti emlékezetében a Rákóczi-szabadságharc egyértelműen negatív eseménynek bizonyult. Ők ezt a mozgalmat határozottan Bécs-, Róma- és katolicizmusellenes lázadásként ítélték meg. A szabadságharc jelentős anyagi és szellemi kárt okozott az örmény közösségnek, ezért sokan közülük Erdélyből Moldvába távoztak, aminek következtében jelentősen csökkent az erdélyi örménység lélekszáma. Más szóval, a Rákóczi-szabadságharc végén az örmény közösség csupán árnyéka volt önmagának.⁶¹

Ennek azonban volt mégis egy pozitív hozadéka. Oxendio Virziresco a kitelepüléseket követően egy kisebb, ám felekezetiileg sokkal egységesebb közösséget tudhatott maga mellett. Tudniillik, azon örmények hagyták el Erdélyt, akik unitus hitükben meginogtak, és csak látszólag voltak katolikusok. Mindezt bizonyítja, hogy Moldvába történt áttelepülésük után nyomban megtagadták katolikus hitüket. A püspök – ahogy a fentiekben is utaltunk rá – éppen a Rákóczi-szabadságharc következtében változtatott szigorú latinista egyházpolitikáján, hiszen ő korábban, még Rómában, a Collegium Urbanumban a latin hagyományok szerint végezte tanulmányait, és latin rítus szerint is szentelték pappá az 1681. évben.⁶² A Rákóczi-szabadságharc egyik következményeként maga a püspök is belátta, hogy az egyházi unió szemszögéből az volna az üdvös, ha a hívek örmény katolikus rítusú miséket hallgatnának, és papjaik a liturgiáikat örmény nyelven folytatnák.⁶³

A Rákóczi-szabadságharcot követően (1715-ben bekövetkezett haláláig) Oxendio Virziresco az örmény katolikus egyház újjászervezésén, valamint az 1689. évi egyházi unió és az erdélyi katolicizmus konszolidációján munkálkodott. Ezenfelül mindent megtett annak érdekében, hogy az 1696-ban a bécsi udvar által adományozott Szamosújvárt az örmény közösség ténylegesen a birtokába vehesse. Ellenlábasa, a „gáncsoskodó” gróf Apor István kincstartó 1704-ben meghalt, így gyakorlatilag elhárult annak az akadálya, hogy ezt a tervét a világi hatóságoknál keresztülvigye.⁶⁴

The Armenians' "Labanc" Bishop.

The Armenians in Transylvania and Ferenc Rákóczi's War of Liberation

Keywords: Armenians, Ferenc Rákóczi, Transylvania, bishop, Oxendio Virziresco

In recent scholarship, very little is known of the history of the Armenians in Transylvania during the period of Ferenc Rákóczi's War of Liberation (1703–1711). For this reason, my brief article is primarily dedicated to the vicissitudes of the Armenians from both historical and church-historical point of view in the early 18th century. Moreover, this study aims at focusing upon the positive and negative effects on the Armenians in Transylvania caused by Francis Rákóczi's

⁶¹ APF SC Fondo Armeni. Vol. 6. Fol. 552r.–553v.

⁶² APF Acta SC. Vol. 51. Fol. 81r.; APF SOCG. Vol. 490. Fol. 110r.; APF SOCG. Vol. 493. Fol. 30r.+ Fol. 31v., Fol. 37r.+ Fol. 377v.+ Fol. 378v.; APF Lettere SC. Vol. 70. Fol. 2r.–v.

⁶³ APF Acta SC. Vol. 82. Fol. 172r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 101. Fol. 255r.–v., Fol. 263r.–264v.

⁶⁴ APF Acta SC. Vol. 82. Fol. 144v.–147r., Fol. 443r.–v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 287r.–288v.; APF SOCG. Vol. 580. Fol. 559r.–v., Fol. 560r.–565v., Fol. 567r.–568v., Fol. 569r.–v.; APF SOCG. Vol. 581. Fol. 98r.–99v.; APF SOCG. Vol. 583. Fol. 211r.–v.; APF SOCG. Vol. 590. Fol. 123r.–124r.; APF SOCG. Vol. 591. Fol. 123r.–124r.+ Fol. 125v.; APF Lettere SC. Vol. 101. Fol. 47r.–48v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 147r.–v.; ÖSTA AVFHA HP (= Hoffinanz Protokolle). Bd. 1072. Fol. 201r.–v.; BMK MS. No. 266. Fol. 432v.; MNL–OL F 234 (= Erdélyi Fiscalis Levéltár). XII ½ Fasc. 2. litt. A.

War of Liberation. At the same time, the studies have shown that Armenian Catholic (Uniate) Bishop Oxendio Virziresco (1654–1715), as the spiritual and political leader of the Armenian community, and firmly loyal to Apostolic Holy See in Rome and the Catholic Viennese Court, became an important key figure of Catholicism at the turn of the 17th and 18th centuries. Due to disadvantageous church-political conditions in Transylvania, caused by the politically strong protestant élite at the end of the 17th century, András Illyés (1639–1712), the true appointed and elected Roman Catholic (Latin rite) Bishop of Transylvania, could not enter the territory of his diocese and take his position there as bishop. So, Oxendio Virziresco remained the highest ranked Catholic prelate in Transylvania in this period. Finally, this study has analysed the consequences of Ferenc Rákóczi's War of Liberation on the whole Armenian community in Transylvania, resting upon the undiscovered documents kept at the archives in Budapest, Esztergom, Csíksomlyó (*Șumuleu Ciuc*), Gyulafehérvár (*Alba Iulia*), Rome, the Vatican City, Venice, Vienna, Warsaw and Yerevan.